

УДК 821.161.2'06-6.09(092)Куліш П.+821.161.2'06-6.09(092)Барвінський О.
DOI: 10.31471/2304-7402-2025-21(77)-304-314

**ЕПІСТОЛЯРІЙ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША ЯК ДЖЕРЕЛО
КРИТИЧНОГО АНАЛІЗУ КУЛЬТУРНОГО ПРОЦЕСУ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. (НА МАТЕРІАЛІ ЛИСТІВ
ДО ОЛЕКСАНДРА БАРВІНСЬКОГО)**

Тетяна Торак

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
e-mail: tetiana.torak.23@pnu.edu.ua*

Епістолярна література є не лише цінним та надзвичайно важливим складником українського літературознавства, що виокремилася порівняно в самодостатню наукову галузь нещодавно, а й приваблює дослідників завдяки можливості простежити різні аспекти життя, зокрема історичний і культурний, при збереженні побутового характеру. Водночас вона відкриває шлях до глибшого проникнення у психосвіт митця.

Розвідку присвячено специфіці епістолярію Пантелеймона Куліша, що репрезентує критичне і небайдуже ставлення художника слова до процесів у соціально-культурному середовищі доби.

У статті здійснено аналіз літературно-критичних оцінок П. Кулішем культурного, зокрема літературного процесу на основі 63-х листів приватного листування з Олександром Барвінським – відомим українським громадсько-політичним діячем Галичини, істориком і педагогом. Листування розпочалося 1869 року після того, як П. Куліш дав розлогу й різку відповідь адресату на прохання допомогти у відборі матеріалів для читанки.

Кореспонденція тривала доволі довго – аж до 1890 року – і була опублікована в «Споминах мого життя» О. Барвінського (2004 р.). Відповідно до поставлених завдань, епістолярій було опрацьовано з урахуванням тематичної основи й мотивів листування, доведено його цінність як важливого факту літературного процесу. На окремих яскравих прикладах висвітлено літературно-критичні оцінки, що дають змогу свідчити про послідовність ідентифікації письменником власних поглядів на суспільно-громадські проблеми та надають цінну інформацію про подробиці його особистого життя.

Ключові слова: епістолярій, листи П. Куліша, листування з О. Барвінським, епістолярна критика.

Постановка проблеми статті. Епістолярна література вирізняється від художньої творчості унікальною джерельною базою та ідентифі-

кується як одна з важливих ланок у розкритті психосвіту митця. Вона дозволяє максимально повно простежити еволюцію світогляду в синхронному розрізі, виявити полемічність і дискусійність літературно-критичних оцінок у текстових сегментах, реконструювати ставлення до суспільних подій і відобразити розуміння ролі власних поглядів у контексті епохи. Це зумовлює потребу в кардинально новому підході не лише до осмислення епістолярію як факту поліжанрового феномену літератури, що може розглядатися одночасно в кількох аспектах, а й до розширення сфери літературної критики, яка дедалі більше накладається на інші жанри і де, за спостереженнями відомого літературознавця й критика Р. Гром'яка, об'єктивність суджень не завжди зберігається.

Попри вагомий унесок Л. Вашків, чия монографія «Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі» (2019) залишається на сьогодні найповнішою працею у цій галузі, ця проблема, як і питання приватного листування П. Куліша, досі перебувають на периферії наукового осмислення.

Об'єктом статті є листи Пантелеймона Куліша до Олександра Барвінського в період їхнього міжособистісного діалогу (1869-1890 рр.) та опубліковані у другій частині видання «Спомини мого життя» О. Барвінського за 2004 р.

Предметом статті виступає вираження літературно-критичних поглядів на літературний процес ХІХ століття в текстових сегментах епістолярного дискурсу П. Куліша на матеріалі його листів до О. Барвінського.

Обґрунтування актуальності. Життєва і творча доля П. Куліша (26 липня (7 серпня) 1819 – 2 (14) лютого 1897) – українського письменника, автора художніх творів, історичних праць, статей із мовознавчих питань, громадсько-політичного діяча, літературного критика та одного з провідних романтиків Наддніпрянщини – завжди привертала увагу дослідників і вирізняється контраверсійністю, адже він є полігранною й неоднозначною постаттю в історії української літератури. Попри це, епістолярна спадщина письменника й досі залишається недостатньо вивченою, хоча вже з 90-х років ХХ століття лист як жанр став окремим повноцінним об'єктом наукового дослідження. Варто наголосити, що до нашого часу збереглося близько трьох тисяч листів письменника, хоча дослідники відзначають неточність статистики через втрату або непублікацію частини матеріалу. Саме тому тема статті є **актуальною** в українському літературознавстві, оскільки й досі бракує різновекторних комплексних досліджень, що всебічно розкривали б зміст епістолярної спадщини Куліша, принаймні на прикладі конкретного міжособистісного листування, а також простежили б особливості формування та вираження його літературно-критичних поглядів на культурні процеси ХІХ століття.

Пантелеймон Куліш активно листувався з Тарасом Шевченком, Миколою Костомаровим, Михайлом Драгомановим, Володимиром Барвінським, Іваном Пулюєм, Василем Тарновським, Михайлом Старицьким, Михайлом Юзефовичем, Олександром Кониським, Михайлом Павликом, Павлом Капністом та іншими видатними особистостями. У 63-х листах до О. Барвінського П. Куліш дає оцінку літературному процесу XIX століття, аналізує проблему мовного дискурсу, висловлює власне бачення перспектив літературного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх тридцяти років до епістолярного жанру зверталися чимало дослідників, серед яких – Л. Вашків, В. Дудко, А. Ільків, М. Коцюбинська, В. Кузьменко, Ж. Ляхова, Г. Мазоха, М. Назарук, В. Святовець, В. Ткачівський, Ю. Шерех. Деякі з названих учених розгортали у своїх дослідженнях дискурс епістолярної критики.

Листи письменників-романтиків частково аналізує А. Ільків у дисертації «Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX століть» (2016), проте акцент зроблено саме на листах особистісного характеру, зокрема на епістолярії П. Куліша та Т. Шевченка. Комплексний аналіз епістолярної спадщини романтиків здійснює О. Свириденко у монографії «Епістолярій у творчій спадщині українських письменників-романтиків» (2019), де також приділено увагу листуванню П. Куліша.

Мета – проаналізувати епістолярний дискурс П. Куліша як один із інструментів осмислення тенденцій культурного процесу XIX століття. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити проблеми, що стосуються **завдань** статті: окреслити теми та мотиви приватного листування; проаналізувати ставлення П. Куліша до проблем літературного розвитку в контексті романтичної доби; навести оцінки різнопланових критичних поглядів письменника на культурний розвиток.

Методи дослідження базуються на біографічному аналізі (для репрезентації життєвого й творчого шляху П. Куліша), на історичному аналізі (для відтворення хронологічних меж, у яких відбувалося листування між конкретними адресатами), а також використано описовий метод.

Виклад основного матеріалу. Епістолярна форма письменницької реакції компенсувала брак творчої свободи в умовах романтичної доби. Нагромадження естетичних поглядів породжувало потребу в ґрунтовній критичній оцінці розмаїття культурних фактів. Із приходом нових ідей змінилася парадигма мислення: митці намагалися зафіксувати суспільні погляди в літературних творах, написання яких обмежувало їх у швидкій відповіді на події, натомість ведення приватного листування дозволяло висловлювати думки без суворих вимог форми викладу, без необхідності коректування й ретельної роботи над твором.

Романтична ідея епістолярію не обмежувалася традиційними канонами та зразками: відбувся перехід від уявлення про митця, що перебував на межі раціонального та ірраціонального, до демократичного, більш реалістичного. Недарма О. Свириденко, розглядаючи лист крізь призму романтичної едиційної практики, зазначає: *«Актуалізація жанру листа в жанровій системі романтизму була зумовлена не лише зміною концепції людини, утвердженням її значимості як неповторної індивідуальності, але й зміною концепції митця, якого було проголошено мучеником і напівбогом водночас»* [3, с. 74].

Ю. Шевельов (Шерех) наголошував, що під час аналізу епістолярної літератури важливо враховувати час написання, оскільки листування загалом віддзеркалює стиль епохи. У добу романтизму виникала потреба в оперативному матеріальному засвідченні реакцій – згоди чи протесту – на культурні, суспільні та історичні події. Миттєву реакцію забезпечували приватні міжписьменницькі епістоли. Листи романтичного періоду характеризуються високою концентрацією енергетики авторської свідомості, що проявляється в лаконічних узагальненнях.

Варто зауважити, що вибране листування упорядкував Ю. Шевельов (Шерех), і воно вийшло окремим виданням у США 1984 року. У передмові до книжки – статті «Кулішеві листи і Куліш у листах» – дослідник ґрунтовно окреслив проблематику цього епістолярію.

У другій частині «Споминів мого життя» Олександра Барвінського було опубліковано 63 листи Пантелеймона Куліша до Барвінського, у них відображено особливості літературного процесу доби романтизму та його гіпертрофовані прояви. Літературно-критичні оцінки Куліша набувають або суто позитивного, або вкрай нищівного характеру, однак у такому різкому «поділі» увиразнюються естетичні вартості поглядів.

Прикладом гострої епістолярної критики можуть слугувати три листи Куліша до Барвінського. У першому з них, датованому 9 (21) квітня 1869 р., на прохання допомоги з відбором матеріалів до читанки – видання, яке, за словами Куліша, мало стати джерелом *«хорошого смаку і доброго розуму»* [1, с. 139], де планувалося подати взірцеві матеріали з усної народної творчості й твори українських письменників-романтиків XIX ст., піддає знущальній оцінці творчість тогочасних, за винятком галицьких, бо *«се Ваше діло»* [1, с. 139] авторів.

Оскільки Барвінський не мав належного досвіду й відомостей про українських культурних діячів Надніпрянщини, йому довелося знайомитися з Кулішем заочно – через лист до М. Лисенка. Громадсько-політичний діяч Галичини першим надіслав телеграму Кулішеві, який дав розлогу відповідь, а згодом перманентно надавав йому різноманітну допомогу філологічного і педагогічного характеру. У згаданому листі П. Куліш висловлює критичні оцінки творчості Миколи Костомарова та Осипа Бодянського, зауважуючи: *«Ні поезії, ні стилю нема в стихах і*

прозі у їх обох бо один змалку був москалчам і навчивсь нашої мови *par complaisance* (фр. із люб'язності), уже вирішивши, до поезії ж не здатний і в Московщині, а другий не мав таланту ні до чого» [1, с. 139]). А. Метлинського, К. Тополю, О. Кониського, Л. Боровиковського називає «копійками без своєї іскри, навіть без ерудиції словесної» [1, с. 139], також невисоку оцінку письменник дає поезії В. Забіли, а творчий набуток маловідомого драматурга К. Шерепері і поета П. Кореницького іменує «нікчемним писанням» [1, с. 139]. Однак погляд про драматурга К. Тополю дуалістичний, оскільки П. Куліш вказує його поряд з авторами, на його думку, другорядного плану і водночас вважає, що «був би з його чоловік, коли б у нас шановано талант...» [1, с. 140]. Про М. Максимовича П. Куліш висловлював особливо відверто критичну оцінку в писанні до О. Барвінського неодноразово й найрізкіше, майже наприкінці цього листа читаємо, що поет «у своїх віршах не має ні єдиного: проза, порубана шматочками і позакінчувана римами. Се в нас тупиця, що тільки вміє децю перепечатати, постулювавши с книжок, а в мові його, надто ж ув українських віршах, «миш у голову зайде, поки крихту найде»» [1, с. 140].

У другому листі до О. Барвінського, датованому 9 (21) травня 1869 р., на відміну від попереднього, подано не тільки критичні оцінки, а й розлогіші біографічні відомості про письменників, а також ті факти, що ідентифікують їх як особистість, однак більшою мірою в статті відведено увагу літературно-критичним фактам. Знаходимо оцінку надісланих П. Кулішеві кількох поезій П. Гулака-Артемовського, який, будучи професором Харківського університету, полишив літературну діяльність задля професійного зростання, проте вирішив відновити її після хвили піднесення української словесності: «...він зажадав підновити занедбану славу і прислав до мене багацько віршів, та Муза поезії покарала свого ренегата: нічогісінько не знайшов я в його нових писаннях годящого до напечатання. Покійник дуже на мене за се гнівався. Був він кругом чиновник, лестивсь до старших, гордував малими, з українщини кепкував, а генеральство так любив, що й на халаті, і на пальті носив свою зізду» [1, с. 141]. На думку П. Куліша, Є. Гребінка «...до українщини брався прихватком і великої ваги їй не давав» [1, с. 141], О. Стороженко «не має жодної науки, опріч тої, яку панські діти від гувернерів переймають. За чиновництвом нічого не читав, навіть із того, що писав Костомаров. Через се у всіх його оповіданнях, де є споминка про старовину, чоловік тямущий потерігає хлоп'ячі помилки. Природнього дару дуже багацько, та обернув він його на речі марні, а не на спасенну працю» [1, с. 142], О. Афанасьєв-Чужбинський – «мизеренький стихотворець, підлиза чиновництва, науки в його книжках жадної» [1, с. 142]. Удруге більш критичній оцінці піддає діяльність М. Максимовича: «...та його не можна й між такими поетами поставити, як Кониський, Боровиковський, Забіла і инша дрібнота» [1, с. 142]. Єдиний, хто здобув

у листі позитивну оцінку і його виокремлено як вартого друку в читанці, – Л. Глібов, однак через декілька рядків П. Куліш, поставивши в порівняння з байками Є. Гребінки, дійшов висновку, що *«деякі Гребінчини басні кращі од Глібовських, та в Глібова більш свого, українського, а Гребінка викохавсь більш на російських писателях»* [1, с. 142], тоді як Н. Маркевича в листі зазвано *«істориком-брехуном»*, а Марко Вовчок *«почав писати дуже гарно, а що дальш, то писав усе слабше»* [1, с. 142].

Найрізкіша «кулішівська» оцінка, що набуває категоричності, прослідковується в третьому листі до О. Барвінського, датованому 18 (30) травня 1869 р., з якого наводимо текстові сегменти: *«Гоголь Василь не додав нічогосінько українському слову»* [1, с. 146], *«Костомаров має велику заслугу в історії, а в розвою слова – ніякісінької. Всі його вірші без поезії і без смаку мови»* [1, с. 146], – різке перекреслення поетичного доробку одного з перших романтиків в українській літературі, *«Метлинський у всьому нікчемність, навіть у виданню збірника пісень. Вірши його – горох у шкурятяному решеті»* [1, с. 146], *«Петренко – приший кобилі хвіст»* [1, с. 146], *«Петренко – нікчемність»* [1, с. 148], *«С Котляревського можна брати тільки те, що в трьох первих піснях «Енеїди»; бо останні звелись на московщину, писану ніби україниною, і все в них мляве. – З «Наталки» нічого не треба брати, бо вона держиця на кону піснями та розмовами, а вартости драмової не має»* [1, с. 147], *«З Марка Вовчка візьміть «Сестру», «Козачку», а «Двох синів» не беріть: дуже слабе. «Одарка» ще гарна. В «Інституції» (що була давно готова в рукописі) є доволі гарного, аби вибрали»* [1, с. 147], *«З Стороженка не беріть оповідання 100-літнього запорозця, бо тут він бреше, як у всьому історичному. Не розуміє і не поважає історії. «Гаркуша» – нікчемність! (і брехня)»* [1, с. 148]. Критичні оцінки засвідчують ідентичність естетичних вподобань, підвищену вимогливість і професійний підхід до художнього твору, хоча моментами містять несправедливі характеристики письменників-романтиків.

Пантелеймон Куліш мав досить непрості взаємини з галичанами, оскільки, як зазначають дослідники, вони не сприймали його як геніального письменника, а радше зараховували до літераторів-послідовників Тараса Шевченка, який вирізняється всього лише «трудюбивим» талантом і наполегливістю. На думку галичан, Кобзар мав дар від Бога, тоді як Пантелеймон Олелькович самостійно виробив у собі чуття Слова. Таке трактування істотно вплинуло на сприйняття літературного процесу в Галичині самим Кулішем: західноукраїнську літературу він часто характеризував як *«цвірінькання»* під впливом польських традицій без власної мовної та світоглядної самобутності. У листі до О. Барвінського, датованому 18 (20) червня 1869 р., пише: *«Про всю галицьку словесність я скажу, що вона ще не вбилась у колодочки, вилупившись під крилом словесності української; тим про неї нам треба мовчати»* [1,

с. 149], у цьому ж листі прочитуємо: *«Науки, науки треба галичанам, а перш усього – рідної етнографії і історії»* [1, с. 151], Однак є й позитивна оцінка, до прикладу, у листі за 27 червня (9 липня) 1869 р. читаємо: *«Що є найкращого у Вашій галицькій поезії, то се Морозенкове та Шрамкове. Дуже ви мене потішили сповісткою про сього автора, що він у Вас такий очитаний! Без науки нічого доброго в літературі не з'явилось би до віку»* [1, с. 156]. П. Куліш обстоював думку, що література Галичини відродиться тільки в приєднанні до Наддніпрянської в *«єдине тіло»*, бо: *«Галичина Ваша, любий друже Олександрє, се забуток України»* [1, с. 186].

Пантелеймон Куліш високо цінував творчість Тараса Шевченка, а його аналіз творчості поета значно динамізує епістолярне спілкування з О. Барвінським. Оцінки коливаються в амплітуді від захоплення до несприйняття творів Кобзаря. Варто зауважити, що в листах сучасників неодноразово названо *«Шевченковими дітьми»*. У листі до Барвінського за 18 (30) травня 1869 р. при відборі до читанки П. Куліш пише: *«Шевченка «Причинна» – слабенька річ, «Невольник», «Чернець», «Москалева криниця», «Назар Стодоля» – се все стоїть низько проти його самого. Візьміть багацько с «Катерини»: початок до стиха: «Та синові за гіркого медяник купила». Потім кінець: «Ішов кобзарь до Київа». Пишна в його річ передмова до «Гайдамак», далеко краща самої поеми. «Перебендя», «Тополя», «До Основ'яненка» (Квітки) – дуже гарні. «Котляревському» – не пам'ятаю. «Гамалію» печатайте не всього: рядом з потужним є там слабовите. Початок «Наймички» слабкий. Дрібних річей у його багацько гарних, повибірайте»* [1, с. 147]. Тарас Шевченко завжди поважав думку Куліша, часто прислухався до його порад – попри світоглядні розбіжності між двома романтиками, які нерідко сперечалися як із творчих, так і з особистих питань, – хоча й не завжди діяв відповідно до них.

Іван Огієнко назвав П. Куліша *«ідеологом і творцем української літературної мови»*, адже той свідомо формував літературну мову, збагачуючи її новими формами слів, висловлював зауваги щодо мовних проблем, адже активно висловлювався з питань мовознавства у статтях. У листах до О. Барвінського також порушує мовні проблеми, зокрема – фонетичного правопису. Так, у листі, датованому 12 березня 1876 року, пише, що *«не печатав би и (лат[инське] et) через і. Не печатав би і ї, та й нічого, що кияне повимудровували, а державсь би правописі Святого Письма»* [1, с. 184]. У листі від 18 квітня (1 серпня) 1869 р. П. Куліш надсилає О. Барвінському молитви, надруковані розмовною народною мовою, оскільки вважав, що читання молитов незрозумілою широкому загалу мовою може призвести до богозневаги.

Для XIX століття активне зростання ролі української періодичної преси як важливого чинника розвитку літературного процесу, зокрема через видання журналу *«Правда»* (1867-1870, 1872-1880, 1884, 1888-

1898), «Основа» (1861-1862), «Київський телеграф» (1859-1876). У листах П. Куліша до О. Барвінського можна простежити його оцінки перспектив цих видань, а також дізнатися про творчі плани письменника, якими він ділився з адресатом: *«Щоб не журились Ви про випадок «Правди», скажу, що ми ждемо Вашого переїзду до Львова, а тоді дамо Вам 600 гульденів підмоги на рік, я пише брат Ваш Володарь, та й робить з «Правдою», що зможете; ми ж не мішатимемось у редакцію. Нехай собі «Основа» виходить, а «Правда» буде «Правдою»* [1, с. 159], *«Правда», по програмі Танячевича, не будет достойною молодой Руси: нема в її спорудників ні грошей, ні людей доволі. Заведе ж вона полеміку з «Основою», і тільки її роздразнить, на шкоду деяким питанням літературним»* [1, с. 161], *«Є надія, що «Київський телеграф» перейде під крашу редакцію»* [1, с. 184], *«Я бачу добре хиби «Основи» і слабі її сторони, тільки ж і при всьому тому не нападав би на неї, поки вона не зробиться шкодливою народности руській»* [1, с. 186], *«Хотів би я оце весняне писаннячко відправити до «Правди»»* [1, с. 186]. Серед усіх листів подібні записи перманентно інформують стосовно стану видавничої справи. П. Куліш також ділиться з О. Барвінським власними творами, які планує подати до журналів, докладно аналізує творчі здобутки, які з них, на його думку, можуть увійти до журналу, а які – ні.

Риторика епістолярію нагадує традиційні риторичні фігури повчальної дидактики: *«Не становітесь між його чутивом і літературним...»* [1, с. 145], *«Пригадайте собі...»* [1, с. 151], *«то не печатайте і початку «Гаркуши»...»* [1, с. 153], *«На моє переднє слово не вважайте...»* [1, с. 153], *«Не турбуйтеся із друкарнями»* [1, с. 156], *«Напишіть – коли Ваша ласка – до мене у Перемишль»* [1, с. 157], *«скажіть, де там є порядна оселя»* [1, с. 157], *«Отже, перше за все визвольте мене з неї»* [1, с. 157], *«Перешліть се до бережанського пана Александра»* [1, с. 157], *«Зупинітця, друже Александру, з друкарськими розвідками...»* [1, с. 159]. Подібні фігури вказують на надмірне моралізаторство в листах і дидактизм, що вирізняє листи П. Куліша з-поміж інших, до прикладу в епістолярію Т. Шевченка, М. Костомарова подібного не спостерігається. Варто відзначити, що окремі листи стилізовані під Божі заповіді, що зумовлено релігійним світоглядом письменника: у фрагментах епістолярію чітко виразняється присутність християнської концепції. Водночас його релігійні погляди не утворюють цілісної системи, як-от у Т. Шевченка, про що влучно зауважувала А. Ільків. Як і в інших романтиків, у листах П. Куліша трапляються біблійні ремінісценції та аналогії, що є характерним для літератури тієї доби. Окрім того, письменник інформує про справи, пов'язані з перекладом Біблії, а також повідомляє про стан окремих частин перекладу.

Листи Пантелеймона Куліша вирізняються багатогранним інформаційно-тематичним наповненням. Поряд із питаннями професійного

характеру в них трапляються поодинокі факти з приватного життя (зокрема, П. Куліш повідомляє адресата про власне місцезнаходження, адже часто перебуває за межами хутора Мотронівка поблизу Борзни Чернігівської губернії: у Празі, Кракові, Відні, Петербурзі, Житомирі, на хуторі Ганнина Пустинь поблизу Борзни). Водночас про особисте життя пише вкрай скупі, що наголосив Ю. Шевельов (Шерех) у передмові «Кулішеві листи і Куліш у листах» (1993). Подекуди окремі частини листів нагадують мінірецензії або матеріали літературознавчого характеру, що могли б слугувати підґрунтям для ширших наукових розвідок чи критичних статей. Оригінальні інтерпретації поетичних чи прозових творів вирізняються емоційною наснаженістю викладу. Форма написання листів залишається довільною, що становить одну з характерних рис епістолярної манери Куліша.

Помітними ознаками міжособистісного діалогу Пантелеймона Куліша з Олександром Барвінським є відкритість, глибока авторська віддача, повнота висловлювань, доречна аргументація й доведення суджень до логічного завершення, що супроводжувалися характерною для письменника пристрасною манерою, яка часто відбивалася і на письмі. На початку більшості листів наявні звертання до адресата на кшталт: «*Шановний Добродію!*», «*Шановний земляче!*», «*Друже мій любий Олександрє!*» тощо. Часте використання апелятивів наприкінці листів, таких як «дорогий», «Ваш», «Щиро до Вас прихильний», «Низько вклоняюсь», «Прихильний до Вас», «Щирий до Вас», «Щиро прихильний», «Оце ж будьте здорові, і нехай Вам Бог на все добре допомагає» свідчить про високий рівень культури спілкування, незважаючи на зміст листа чи гостроту висловлених оцінок.

Висновки та перспективи. Епістолярна спадщина Пантелеймона Куліша вирізняється багатогранністю та містить різнопланові оцінки, що коливаються в амплітуді від різкої критики та схвальних відгуків. Літературно-критичну діяльність письменника не слід обмежувати лише його публіцистичними статтями, адже критичні судження активно виявляються і в його листуванні, яке може слугувати повноцінним об'єктом дослідження його критичної практики. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо в ґрунтовнішому вивченні епістолярію П. Куліша, оскільки в межах сучасного літературознавства це питання залишається недостатньо опрацьованим.

Література

1. Барвінський О. Листи П. Куліша до мене // *Спомини з мого життя* / Упоряд. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. К.: Смолоскип, 2004. С. 139-212.

2. Вашків Л. П. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі: монографія. Тернопіль: Поліграфіст, 1998. 135 с.
3. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / П. Куліш; ред. Ю. Луцький; передм. Ю. Шевельова. Нью-Йорк: Торонто, 1984. 326 с.
4. Льків А. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX століть: дис. ... докт. філол. наук: 10.01.01. Івано-Франківськ, 2016. 410 с.
5. Коцюбинська М. «Зафіксоване й нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість. К.: Дух і літера, 2001. 299 с.
6. Свириденко О. Епістолярій у творчій спадщині українських письменників-романтиків: монографія. Київ: Міленіум, 2019. 426 с.
7. Шерех Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах // *Третя сторожа. Література. Мистецтво. Ідеологія*. К.: Дніпро, 1993. С. 48–96.

**PANTELEIMON KULISH'S EPISTOLARY AS A SOURCE
OF CRITICAL ANALYSIS OF THE CULTURAL PROCESS
FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY (BASED ON THE
MATERIAL OF LETTERS TO OLEKSANDR BARVINSKY)**

Tetiana Torak

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57;
e-mail: tetiana.torak.23@pnu.edu.ua*

Epistolary literature is not only a valuable and extremely important component of Ukrainian literary studies, which has emerged relatively recently, but also attracts researchers due to the opportunity to trace various aspects of life, in particular historical and cultural, while preserving its everyday character. At the same time, it opens the way to deeper penetration into the psychological world of the artist.

The research is dedicated to the specifics of Panteleimon Kulish's epistolary work, which represents the artist's critical and caring attitude to processes in the socio-cultural environment of the time.

The article analyzes P. Kulish's literary and critical assessments of the cultural, particularly literary, process based on 63 letters of private correspondence with Oleksandr Barvinsky, a well-known Ukrainian public and political figure of Galicia, historian and teacher. The correspondence began in 1869 after P. Kulish gave a lengthy and sharp response to the addressee's request for help in selecting materials for a reading book.

The correspondence lasted quite a long time – until 1890 – and was published in O. Barvinsky's "Memories of My Life" (2004). In accordance with the tasks set, the epistolary was processed taking into account the thematic basis and motives of the correspondence, and its value as an important fact of the literary process was proven. On the basis of individual vivid examples, literary-critical assessments are highlighted, which allow us to testify to the consistency of the writer's identification of his own views on social and public problems and provide valuable information about the details of his personal life.

Keywords: *epistolary, letters, correspondence, epistolary criticism.*